

BUDJET MABLAG'LARIDAN SAMARALI FOYDALANISHDA NODAVLAT MOLİYAVIY NAZORATNING O'RNINI KENGAYTIRISH

Odilov Erkin Tursunovich

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi

ORCID: 0009-0004-8359-5966

eodilov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada budjet mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashda nodavlat moliyaviy nazoratning ahamiyati hamda uning o'rnini kengaytirish masalalari tahlil qilingan. Davlat moliyaviy nazorati bilan bir qatorda nodavlat moliyaviy nazorat shakllari, xususan mustaqil audit, jamoatchilik nazorati va fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki budjet jarayonlarida shaffoflik hamda hisobdorlikni oshirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba o'rganilib, milliy amaliyotni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: budjet mablag'lari, moliyaviy nazorat, nodavlat moliyaviy nazorat, mustaqil audit, jamoatchilik nazorati, shaffoflik, samaradorlik.

РАСШИРЕНИЕ РОЛИ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В ЭФФЕКТИВНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ

Одилов Эркин Турсунович

*Высшая школа бизнеса и предпринимательства
при Кабинете Министров Республики Узбекистан*

Аннотация. В статье проанализированы вопросы расширения роли и значения негосударственного финансового контроля в обеспечении эффективного использования бюджетных средств. Наряду с государственным финансовым контролем обоснована важность таких форм негосударственного финансового контроля, как независимый аудит, общественный контроль и участие институтов гражданского общества, которые способствуют повышению прозрачности и подотчетности бюджетных процессов. Также был изучен зарубежный опыт и разработаны научно-практические предложения и рекомендации по совершенствованию национальной практики.

Ключевые слова: бюджетные средства, финансовый контроль, негосударственный финансовый контроль, независимый аудит, общественный контроль, прозрачность, эффективность.

EXPANDING THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL FINANCIAL CONTROL IN THE EFFECTIVE USE OF BUDGETARY FUNDS

Odilov Erkin Tursunovich

*Higher School of Business and Entrepreneurship
under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan*

Abstract. *The article analyzes the issues of expanding the role and significance of non-state financial control in ensuring the effective use of budgetary funds. Alongside state financial control, the importance of such forms of non-state financial control as independent audit, public oversight, and the participation of civil society institutions is substantiated, as they contribute to increasing the transparency and accountability of budgetary processes. In addition, foreign experience is examined, and scientific and practical proposals and recommendations aimed at improving national practice are developed.*

Keywords: *budgetary funds, financial control, non-state financial control, independent audit, public oversight, transparency, efficiency.*

Kirish.

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy islohotlar sharoitida budget mablag'laridan oqilona hamda samarali foydalanishni ta'minlash davlat moliyasini boshqarishning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Budget resurslarining cheklanganligi va ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarning ortib borishi moliyaviy resurslar ustidan samarali nazorat mexanizmlarini joriy etishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan, budget jarayonlarida shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlash dolzarb masala hisoblanadi. An'anaviy ravishda budget mablag'larining maqsadli va samarali sarflanishi ustidan asosiy nazorat davlat moliyaviy nazorati organlari tomonidan amalga oshiriladi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, faqat davlat moliyaviy nazorati bilan cheklanib qolish budget mablag'laridan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan barcha muammo va kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash imkonini bermaydi. Shu sababli, nodavlat moliyaviy nazorat shakllari, jumladan mustaqil audit, jamoatchilik nazorati hamda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtirokini kengaytirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Nodavlat moliyaviy nazorat budget jarayonlarida ochiqlikni ta'minlash, moliyaviy intizomni mustahkamlash hamda budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. U davlat moliyaviy nazoratini to'ldiruvchi mexanizm sifatida xizmat qilib, korrupsiyaviy holatlarning oldini olishda ham samarali vosita hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi nodavlat moliyaviy nazoratning budget siyosatini shakllantirish va amalga oshirish jarayonlaridagi rolini yanada kuchaytirish mumkinligini ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar sharhi.

Budget mablag'laridan samarali foydalanish hamda moliyaviy nazorat tizimini takomillashtirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar davlat moliyaviy nazoratining nazariy asoslari, uning institutsional mexanizmlari va amaliy samaradorligini baholashga qaratilgan. Shu bilan birga, so'nggi yillarda nodavlat moliyaviy nazoratning budget jarayonlaridagi o'рни va ahamiyatini ochib beruvchi ilmiy ishlar soni ortib bormoqda.

Xususan, mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda budget mablag'larining maqsadli sarflanishini ta'minlashda davlat moliyaviy nazoratining yetakchi roli e'tirof etilgan holda, ushbu tizimni nodavlat moliyaviy nazorat shakllari bilan uyg'unlashtirish zarurligi ta'kidlanadi. Mualliflar mustaqil audit xizmatlari faoliyatini rivojlantirish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlarining budget jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirish budget intizomini mustahkamlashga xizmat qilishini qayd etadilar.

Budjet nazorati samaradorligini yanada chuqurroq tahlil qilish davlat moliyaviy boshqaruvini o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtirish imkonini beradi (Temirov, 2023).

Latipovaning fikricha, davlat moliyaviy nazorati mamlakat moliyaviy tizimini boshqarish va aniq hisobotlarni shakllantirishga qaratilgan muhim amaliyotdir. Ushbu nazorat tizimini amalga oshirish uchun mas'ul bo'lgan davlat tashkilotlari moliyaviy va tijorat qoidalariga rioya qilishlari, ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishlari, moliyaviy hisobotlarni tayyorlashlari shart. (Latipova, 2024).

Moliyaviy nazoratga olinadigan yuqorida qayd etilgan ko'rsatkichlarning aksariyati boshqa ko'rsatkichlar yordamida hisoblangani sababli, ushbu hisob-kitoblarning aniqligi va ishonchligini amaldagi me'yorlarga muvofiq tekshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy majburiyatlarning bajarilishi barcha manfaatdor tomonlar tomonidan ham davlat, ham xo'jalik yurituvchi subyektlarning manfaatlari, huquq va majburiyatlarini ta'minlashga qaratilgan moliyaviy nazoratning amalga oshirilishiga bog'liq (Fayozovich, 2024).

Moliyaviy nazorat mamlakatning moliyaviy siyosatini amalga oshirish va moliyaviy barqarorlikka erishish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan jarayondir. Bunda barcha darajadagi budjetlar va budjetdan tashqari jamg'armalarning shakllantirilishi, muhokama qilinishi, tasdiqlanishi va ijro etilishi, shuningdek, tashkilotlar, banklar, korxonalar va moliya muassasalarining moliyaviy faoliyati monitoringi amalga oshiriladi.

Xalqaro hamjamiyat ko'p yillik tajribasi asosida moliyaviy nazoratni tashkil etish va amalga oshirishning asosiy tamoyillarini belgilab berdi. Ushbu tamoyillar ularni amalga oshirish majburiyatini olgan INTOSAI tomonidan Lima deklaratsiyasida o'z aksini topgan (INTOSAI, 1977).

Ularning tarkibiga quyidagilar kiritilgan: shaffoflik va haqqoniylik; kompetentlik; mustaqillik; ochiqlik.

Moliyaviy nazoratning mustaqilligi sifatida ushbu nazorat organi faoliyatini moliyaviy jihatdan mustaqil ravishda amalga oshirish, nazorat organlari rahbarlarining vakolat muddati davomiyligini hukumatning vakolat muddatiga muvofiq ta'minlash, shu jumladan ularning konstitutsiyaviy xususiyatini ta'minlash zarur. Nazoratchining xolisligi va kompetentligi auditorlik ishlarini o'tkazishning belgilangan shakliga qat'iy rioya etish asosida nazoratchining amaldagi qonunchilikka so'zsiz rioya etishini va ish sifati darajasini ta'minlaydi.

Xorijiy ilmiy manbalarda esa nodavlat moliyaviy nazoratning samaradorligi ochiq budjet tizimlari, natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish va davlat xaridlari ustidan jamoatchilik monitoringi orqali ta'minlanishi asoslab berilgan. Tadqiqotchilar nodavlat audit va jamoatchilik nazorati mexanizmlarining rivojlanishi davlat moliyaviy nazoratining yuklamasini kamaytirish bilan birga, budjet mablag'laridan foydalanish jarayonlarida shaffoflik va hisobdorlik darajasini oshirishini ta'kidlashadi.

Nodavlat moliyaviy nazoratni tashkil etish, uning tipologiyasi va metodologiyasi bilan bog'liq masalalar moliyaviy tafakkur rivojida alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, mazkur masalalar chuqur va kompleks tadqiq etishni talab etadi. Ushbu yo'nalish doirasida nodavlat moliyaviy nazoratning nazariy asoslari, tashkiliy mexanizmlari hamda nazorat usullarini takomillashtirish bilan bog'liq masalalar muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi (Manyayeva, 2023).

Barcha rivojlangan demokratik boshqaruv shakllari va rivojlangan bozor iqtisodiyoti mavjud davlatlarda davlat moliyaviy nazorati samarali tizimi faoliyat yuritadi. Biroq, nodavlat moliyaviy nazorat nuqtai nazaridan qaralganda, nazorat tashkiloti faqat o'z-o'zini maqsad sifatida emas, balki davlat moliyasi va moddiy resurslarni boshqarish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'riladi. Shu bilan birga, nodavlat moliyaviy nazorat shakllari, xususan mustaqil audit, jamoatchilik nazorati va fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki, fuqarolarga davlat mablag'larining ishlatilishi to'g'risida ishonchli va ochiq ma'lumot olish huquqini ta'minlash vositasi sifatida xizmat qiladi (Nechayev, 2016).

Robinson (2006) maqolasida nodavlat fuqarolik tashabbuslari, xususan mustaqil budjet tahlili va siyosiy lobbi faoliyati orqali davlat xarajatlarini shaffoflashtirish va kambag'al qatlamlar manfaatlarini himoya qilishdagi rolini tahlil qiladi. U Braziliya, Xorvatiya, Hindiston, Meksika, Janubiy Afrika va Ugandadagi nodavlat budjet guruhlarining faoliyatini o'rganib, fuqarolik jamiyati tashabbuslari budjet qarorlari va jarayonlarida shaffoflikni oshirish, budjet savodxonligini kuchaytirish va qonun chiqaruvchilar hamda ommaviy axborot vositalarining faol ishtirokini ta'minlashga hissa qo'shishini ko'rsatadi.

Shuningdek, Robinson ta'kidlaydiki, garchi budjet tuzilmasi xarajatlar prioritetlarini tubdan o'zgartirishni qiyinlashtirsa-da, nodavlat budjet guruhlarini bevosita ajratmalar va ularning samarali amalga oshirilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa qaror qabul qiluvchilar hisobdorligini oshirishga yordam beradi. Ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi xarajatlarni kuzatish orqali nodavlat nazorat mablag'larning samarali ishlatilishini ta'minlaydi.

Robinsonning tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, nodavlat budjet tashabbuslari orqali amalga oshiriladigan monitoring va tahlil faoliyati nafaqat moliyaviy samaradorlikni oshiradi, balki ijtimoiy adolat va budjet ustuvorliklarida tenglikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, xalqaro moliya institutlari va tashkilotlarining hisobot va tavsiyalarida budjet mablag'lari ustidan nazoratni kuchaytirishda nodavlat sektor ishtirokining muhimligi alohida ko'rsatib o'tilgan. Ushbu manbalarda axborot texnologiyalaridan foydalangan holda jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, ochiq ma'lumotlar bazalarini kengaytirish hamda mustaqil ekspertlar faoliyatini rag'batlantirish budjet mablag'laridan samarali foydalanishga xizmat qiluvchi asosiy omillar sifatida e'tirof etiladi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nodavlat moliyaviy nazoratni budjet jarayonlariga tizimli ravishda joriy etish, uning huquqiy va institutsional asoslarini mustahkamlash masalalari hali yetarli darajada chuqur o'rganilmagan. Bu esa mazkur yo'nalishda qo'shimcha ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini belgilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolada tadqiqot jarayoni adabiyotlarni tahlil qilish, kuzatuv va taqqoslash, empirik tadqiqotlar hamda analitik va sintez usullaridan foydalanib amalga oshirilgan; milliy va xorijiy manbalar, hukumat hisobotlari va ekspert tahlillari o'rganilib, nodavlat moliyaviy nazorat, mustaqil audit, jamoatchilik nazorati va fuqarolik jamiyati institutlarining budjet mablag'laridan samarali foydalanishga ta'siri tahlil qilingan, rivojlangan demokratik davlatlarning tajribasi solishtirilgan, budjet jarayonlarida shaffoflik, hisobdorlik va mablag'larning samarali ishlatilishini ta'minlash bo'yicha real amaliyotlar o'rganilgan, natijalar esa umumlashtirilib ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

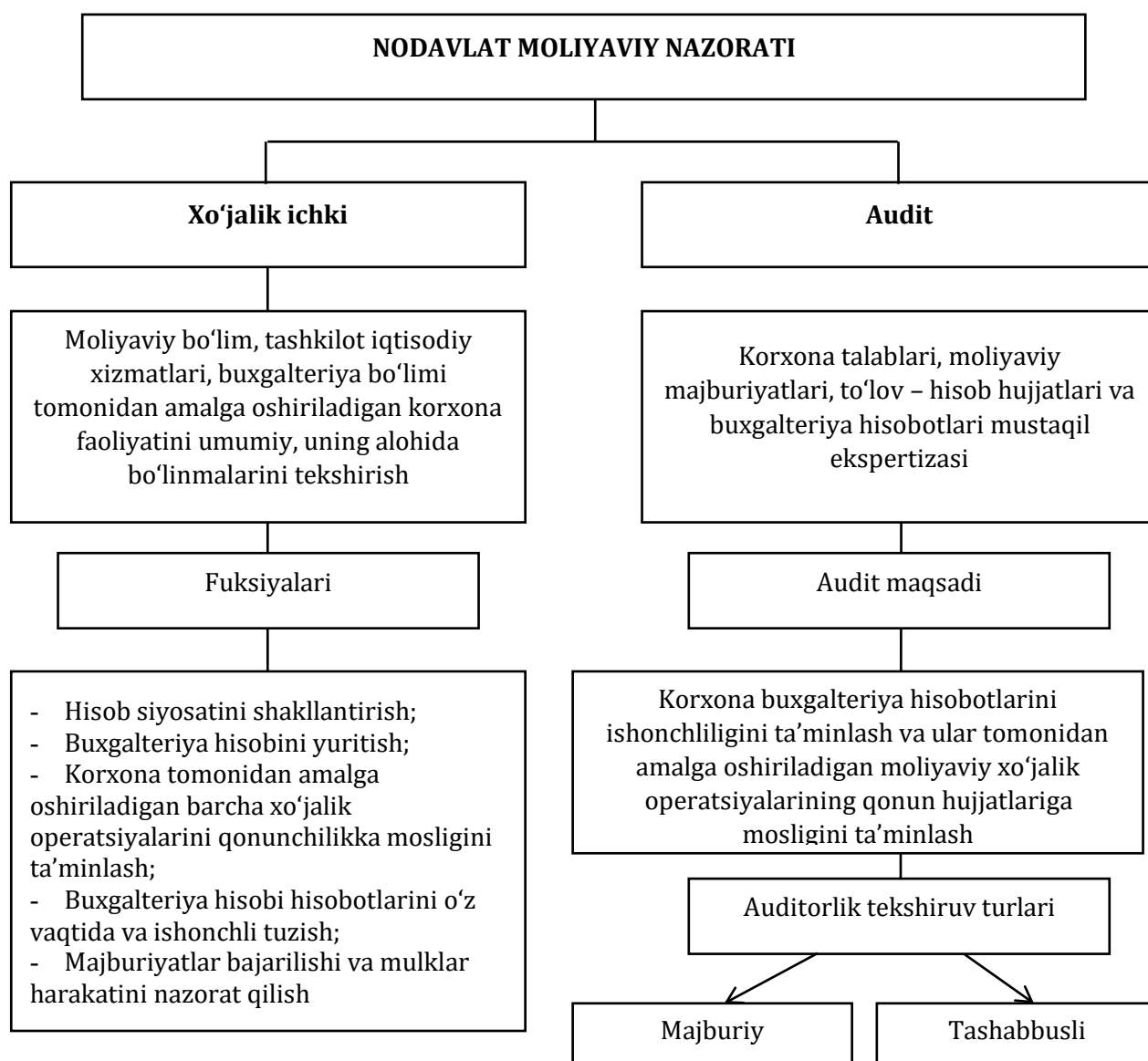
Tahlil va natijalar muhokamasi.

Milliy iqtisodiyotda bozor munosabatlarining izchil qaror topishi asnosida nazorat qiluvchi davlat idoralarining bevosita ishtirokisiz amalga oshiriluvchi moliyaviy nazoratning o'rni va ahamiyati ortib boradi. Yuqorida qayd etilgandek, moliyaviy nazoratning nodavlat turlarini ichki firmaviy (korporativ) nazorat, tijorat banklar tomonidan mijoz-tashkilotlar ustidan nazorat, auditorlik nazoratlari tashkil qiladi.

Ichki firmaviy moliyaviy nazorat korxona, muassasa, firma, korporatsiyalar o'zining iqtisodiy xizmatlari, ya'ni buxgalteriya, moliya bo'limi, moliyaviy menejment xizmatlari va boshqalar orqali o'z korxonasi, filiallari va shu'ba tuzilmalarining moliyaviy faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi. Ichki nazorat xizmatlari doimiy ravishda pul mablag'larini (shaxsiy, qarz, jalb etilgan) ishlatilishining samaradorligi va maqsadga muvofiqligini kuzatadi, rejalashtirgan moliyaviy natijalar bilan haqiqiy moliyaviy natijalarni qiyoslab, tahlil qiladi, investitsion loyihalarning natijalariga moliyaviy baho beradi, korxonaning moliyaviy holatini nazorat qiladi.

Ichki nazorat kapitalni investitsiyalashning butun jarayonini kuzatib boradi. Ichki nazoratning ko‘rinishlaridan biri bo‘lgan va “post-audit” nomini olgan nazorat biznes-rejaning moliya bo‘limidagi ishlab chiqarish-investitsiya faoliyatining har bir bosqichida rejalashtirilgan moliyaviy natijani haqiqiy holat bilan taqqoslash, ularni nomuvofiq kelishi sabablarini aniqlash va bartaraf etish, chiqimlarni kamaytirish va moliyaviy rejalashtirish usullarini yaxshilash yo‘llarini qidirishni anglatadi.

Shu bilan birgalikda likvidlikni qo‘llab-quvvatlashning obyektiv zarurligi bankdan potentsial qarz oluvchi korxonalarning moliyaviy holati va kredit olishga layoqatligini baholashni talab qiladi. Ssuda berilgan taqdirda bank o‘rnatilgan muddatlarda tegishli foizlar bilan birgalikda ssudaning qaytarilish ehtimolini baholash maqsadida berilgan ssudaning ishlatilishini, mijozning to‘lov qobiliyati va likvidligini nazorat qiladi.

1-rasm. Nodavlat moliyaviy nazorati

Bank tomonidan amalga oshiriladigan bunday nazorat kredit riskini boshqarishning muhim unsuri hisoblanadi. Auditorlik nazorati nodavlat moliyaviy nazoratining yangi turi bo'lib, mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, O'zbekistonda ham rivojlana boshladi. Iqtisodiyotni tashkil qilishning bozor tamoyillariga o'tilishi va turli tijorat tuzilmalarining paydo bo'lishi bilan ularning moliyaviy ishonchligiga, shuningdek ular moliyaviy holatini

obyektiv baholash borasida talablar keskin oshdi. Bugungi kunda mamlakatimizda auditorlik faoliyati qonun bilan tartib solinadi (O'RQ, 2021).

Auditorlik nazoratining asosiy vazifalari buxgalterlik va moliyaviy hisobot-ning ishonchligini hamda amalga oshirilgan moliyaviy va xo'jalik operatsiya-larining amalda bo'lgan me'yoriy hujjatlarga muvofiqligini niqlash, tekshirilayotgan iqtisodiy subyektlarning to'lov-hisobot hujjatlarini, soliq deklaratsiyalarini va boshqa moliyaviy majburiyatlarini tekshirishdan iborat.

"Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonunning 33-moddasi belgilab qo'yilganidek, auditorlik tashkilotlari quyidagi turdosh xizmatlarni ko'rsatishi mumkin:

buxgalteriya hisobini yo'lga qo'yish, qayta tiklash, yuritish va moliyaviy hisobot tuzish, shu jumladan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha moliyaviy hisobot tuzish;

yuridik shaxsning taftish komissiyasi (taftishchisi), investitsiya aktivlarini ishonchli boshqaruvchi vazifalarini amalga oshirish;

buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobot tuzish masalalari bo'yicha maslahat berish;

auditorlik tashkilotining shtatida soliq maslahatchisi mavjud bo'lganda yohud shartnoma shartlari asosida uni jalb etgan holda, soliqqa oid qonunchilikni qo'llash, soliqlar va yig'imlar bo'yicha hisob-kitoblar, deklaratsiyalar tuzish yuzasidan maslahatlar berish;

moliya-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish va moliyaviy rejalashtirish, shu jumladan biznes-rejalar tayyorlash, iqtisodiy, moliyaviy maslahat va boshqaruvga oid maslahat berish;

buxgalteriya hisobi, audit va moliyaviy hisobot, soliq solish, moliya-xo'jalik faoliyatini hamda moliyaviy rejalashtirishni tahlil qilishga doir seminarlar, konferentsiyalar o'tkazish;

buxgalteriya hisobini yuritishni avtomatlashtirish va moliyaviy hisobot tuzish, moliyaviy axborotning axborot xavfsizligi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Auditorlik tashkilotlari auditorlik faoliyati standartlarida nazarda tutilgan boshqa turdosh xizmatlarni ham ko'rsatishi mumkin (O'RQ, 2021).

Auditorlik tekshiruv majburiy va tashabbusli bo'lishi mumkin. Agar tashabbusli tekshiruv iqtisodiy subyektning o'z qarori bo'yicha amalga oshirila-digan bo'lsa, majburiy audit uning xohish-irodasi va istagiga bog'liq bo'lmagan va qonunchilikda belgilangan hollarda majburiy tartibda o'tkaziladi. Har yili majburiy auditorlik tekshiruvi:

aktsiyadorlik jamiyatlari;

banklar va boshqa kredit tashkilotlari;

sug'urta tashkilotlari;

investitsiya fondlari hamda yuridik va jismoniy shaxslarning mablag'larini jamlovchi boshqa fondlar hamda ularning investitsiya aktivlarini ishonchli boshqaruvchilari;

manbalari yuridik va jismoniy shaxslarning ajratmalaridan iborat bo'lgan xayriya, jamoat fondlari va boshqa fondlar;

ustav fondida (ustav kapitalida) davlatga tegishli ulushga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlat unitar korxonalari;

fond va tovar birjalari;

hisobot yili yakunlariga ko'ra quyidagi shartlardan bir vaqtning o'zida ikkitasiga javob bergan tijorat tashkilotlari: aktivlarining balans qiymati bazaviy hisoblash miqdorining yuz ming baravari miqdoridan ortiq, mahsulotlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushumi bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz ming baravari miqdoridan ortiq, xodimlarining o'rtacha yillik soni yuz nafardan ortiq bo'lsa (O'RQ, 2021).

Majburiy auditorlik tekshiruvining buyurtmachisi sifatida xo'jalik yurituvchi subyekt ishtirok etadi. Auditorlik tashkilotini tanlash mulk egasi, xo'jalik yurituvchi subyekt qatnashchilari (aktsiyadorlari) umumiy majlisi bilan kelishiladi. Majburiy auditorlik tekshiruv o'tkazilishidan bosh tortish xo'jalik yurituvchi subyektdan eng kam ish haqining ellik barobari miqdoridagi jarima undirib olinishi hamda uning rahbarining qonunchilikda belgilangan

tartibda javobgarlikka tortilishiga sabab bo'ladi. Jarima to'lash xo'jalik yurituvchi subyektini majburiy auditorlik tekshiruvi o'tkazilishidan ozod etmaydi.

Auditning asosiy tamoyili uning mustaqilligi bo'lib, bunda asosan tekshirila-yotgan subyektning moliyaviy hisoboti to'g'risidagi kasbiy fikrini ifodalashda biror tomonning ta'siri ostida bo'lishdan uning ozod ekanligini tushunish lozim. Shu bilan birga, yana shuni hisobga olish kerakki, audit barcha mamlakatlarda yetarli darajada qattiq tartibga solinadi.

Ayrim davlatlarda (masalan, Frantsiyada) bu jarayonga davlat aralashadi, u audit me'yori va normativlarini belgilaydi, auditorlarni va auditorlik firmalarini ro'yxatdan o'tkazadi hamda ularning faoliyati ustidan nazorat o'rnatadi. Auditni davlat tomonidan tartibga solishni tashkil etish qonunchilik va boshqa normativ hujjatlar vositasida amalga oshiriladi.

Ko'pgina mamlakatlarda mustaqil Auditorlar palatalari faoliyat ko'rsatadi. Ularning asosiy vazifalari auditorlik faoliyati va auditorlar axloq me'yorlari bo'yicha standartlarni ishlab chiqish, auditorlar ish-faoliyatining sifatini nazorat qilish, auditorlik faoliyati bo'yicha bilimlarni attestatsiya qilish va hujjatlar berish hamda auditorlik me'yorlarini buzgan shaxslarga nisbatan intizomiy jazo choralarini qo'llash kabilardan iboratdir.

Ammo ayrim mamlakatlarda, masalan, Shvetsiyada, garchi Vakolatli auditorlar uyushmasi va Tasdiqlangan auditorlar uyushmasi faoliyat ko'rsatsada, umumiy holatda auditorlik faoliyatini tartibga solish davlat tomonidan amalga oshiriladi. Mamlakatimizda O'zbekiston Auditorlar palatasi faoliyat ko'rsatadi va u davlat idoralari bilan o'zaro hamkorlik qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Auditorlik faoliyati to'g'risidagi qonunini amalga oshirish, auditorlik tekshiruvlarining roli va maqomini belgilash, soliq va boshqa nazorat organlari tomonidan auditorlik xulosalari hisobini yuritishni ta'minlash maqsadida so'nggi vaqtlarda bizning mamlakatimizda auditorlik faoliyatini amalga oshirish tartibiga jiddiy o'zgartirishlar kiritildi.

Xususan, belgilab qo'yildiki, buxgalteriya hisobini yuritish va hisobot tuzish ishlari auditorlik tashkiloti tomonidan amalga oshiriladigan mikrofirmalarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati soliq organlari va boshqa nazorat organlari tomonidan majburiy tarzda tegishli auditorlik tashkilotlari jalb etilgan holda tekshiriladi. Bunda moliyaviy hisobotning to'g'riligi uchun auditorlik tashkiloti javobgar hisoblanadi.

Soliq organlari va boshqa nazorat organlarining auditorlik xulosalari hisobini yuritish to'g'risidagi nizom bunday xulosalarning ikki turini belgilab bergan bo'lib, ulardan har biri muayyan huquqiy oqibatlariga olib keladi:

- ijobiy auditorlik xulosasi auditorlik tashkiloti to'g'risida xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy hisoboti uning moliyaviy ahvolini to'g'ri aks ettiradi va xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan amalga oshirilgan moliyaviy va xo'jalik operatsiyalari O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlariga muvofiq keladi, degan fikrlar mavjud bo'lgan hujjatdir.

- salbiy auditorlik xulosasi xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy hisobotida tartibbuzarliklar mavjud bo'lib, moliyaviy hisobotdan foydalanuvchini yanglishishga olib kelishi mumkin bo'lganligi to'g'risida fikr bildirilgan auditorlik tashkiloti hujjatidir.

Soliq va boshqa nazorat organlari tomonidan belgilangan tartibda o'tkaziladigan tekshiruv auditorlik xulosasi xo'jalik yurituvchi subyekt moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijalariga muvofiq kelmasligini aniqlagan holda, ushbu auditorlik xulosasi shak-shubhasiz soxta deb hisoblanadi va auditorlik tashkiloti, shuningdek bunda aybdor bo'lgan shaxslar qonunchilikda nazarda tutilgan javobgarlikka tortiladi. Bunda soliq va boshqa nazorat organlari o'n kunlik muddat ichida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga tegishli auditorlik tashkiloti tomonidan amaldagi qonunchilik me'yorlari buzilganligi aniqlanganligi to'g'risida xabar berishi shart.

Majburiy auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishdan bosh tortganligi uchun xo'jalik yurituvchi subyektlardan jarima undirib olish tartibi to'g'risida nizom qonunchilikka muvofiq

majburiy auditorlik tekshiruvi o'tkazilishi lozim bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlarga nisbatan amal qiladi.

Jarima solish uchun xo'jalik yurituvchi subyektning majburiy auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishdan bosh tortishi asos bo'ladi. Bunda yillik moliyaviy hisobotning auditorlik tekshiruvini hisobot yilidan keyingi yilning 1 mayiga qadar o'tkazilishi hamda auditorlik xulosasining yo'qligi qoidabuzarlik fakti deb topiladi.

Majburiy auditorlik tekshiruvi o'tkazilishi lozim bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyekt o'zining yillik moliyaviy yil uchun auditorlik tekshiruvini hisobot yilining 1 mayiga qadar o'tkazadi va auditorlik tekshiruvi o'tkazilganidan keyin 15 kunlik muddat ichida tegishli soliq organiga auditorlik xulosasining belgilangan tartibda tasdiqlangan nusxasini taqdim etadi.

Auditorlik xulosasining nusxasi belgilangan muddatda soliq organiga topshirilmagan holda, xo'jalik yurituvchi subyekt ushbu organga yozma ravishda auditorlik xulosasi yo'qligi sababini aks ettiruvchi tushuntirishni taqdim etishi shart.

Majburiy auditorlik tekshiruvi o'tkazilishidan bosh tortilganligi sababli auditorlik xulosasi yo'q bo'lgan taqdirda, soliq organi xo'jalik yurituvchi subyektga belgilangan tartibda jarima soladi.

Boshqa nazorat organi tomonidan majburiy auditorlik tekshiruvini o'tkazmagan xo'jalik yurituvchi subyektga nisbatan soliq organi tomonidan jarima solish chorasini qo'llanilmaganligi aniqlangan taqdirda, tegishli soliq organining mansabdor shaxslari qonunchilikda belgilangan tartibda javobgar hisoblanadi.

Auditorlik faoliyati (auditorlik tashkilotlarining professional xizmatlaridan tashqari) yangi qonunchilik bo'yicha auditorlik tekshiruvini o'tkazish uchun faqat maxsus ruxsatnoma (litsenziya) mavjud bo'lgan taqdirdagina amalga oshirilishi mumkin. Auditorlik faoliyatini litsenziyalash O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (litsenziyalovchi organ) tomonidan amalga oshiriladi.

Bugungi kunda jamoatchilik nazoratini kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, mamlakatimiz fuqarolari budjetni shakllantirish, budjet mablag'laridan samarali va maqsadli foydalanishini nazorat qilishda bevosita ishtirok qilish imkoniyatiga ega, buning uchun "Fuqarolar uchun budjet" loyihasi amalga oshirib kelinmoqda.

Xulosa va takliflar.

Budjet mablag'laridan samarali foydalanishda nodavlat moliyaviy nazoratning o'rnini kengaytirish borasida mustaqil audit va jamoatchilik nazorati institutlarini rivojlantirish, fuqarolik jamiyati tashkilotlarining budjet jarayonlarida faol ishtirokini ta'minlash, ochiq ma'lumotlar va raqamli platformalar orqali jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikda budjet tahlili va hisobotlarini ishlab chiqish, xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish, moliyaviy va texnik resurslarni ta'minlash, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi xarajatlar monitoringini kuchaytirish, davlat organlari bilan muntazam muloqot mexanizmlarini yaratish va nodavlat nazorat natijalarini qaror qabul qilish jarayonlariga integratsiya qilish kabi tadbirlarni amalga oshirish budjet mablag'laridan samarali foydalanishga xizmat qiladi, shaffoflik va hisobdorlikni oshiradi hamda ijtimoiy adolat va tenglikni mustahkamlaydi.

Adabiyotlar/Jumepamypa/References:

Abdulazizovich A. A. et al. Oliy ta'lim muassasalarida texnologiyalarni tijoratlashtirish muammolari va yechimlari //ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 16-19.

Abdullayevich (2023), Абдуллаевич Қ. М. Хуфийна иқтисодиёт шароитида давлат молиявий назорати ва уни такомиллаштириш йўналишлари //World scientific research journal. – 2023. – T. 21. – №. 1. – C. 248-259.

Абдурахманов, К. (2023). Бюджет ташкилотларида молиявий назорат фаолияти таҳлили. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, 1(6), 116–120.

Axmedov (2022), Ахмедов О. Бюджет ташкилотларида давлат молиявий назорати тизимини такомиллаштириш //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 848-856.

Fayozovich (2024), Fayozovich X. F. Budget mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish ustidan moliyaviy nazoratning roli //pedagogical sciences and teaching methods. – 2024. – Т. 3. – №. 29. – С. 127-130.

Latipova (2024), Latipova N. Davlat moliyaviy nazorati va ichki audit xizmatini transformatsiya qilishning fundamental asoslari masalalarining yoritilishi //Innovative Development in Educational Activities. – 2024. – Т. 3. – №. 4. – С. 197-200.

Mehmonov (2015), Меҳмонов С. У. Бюджет ташкилотларида ички аудит фаолиятининг назарий ҳамда амалий жиҳатлари //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2015. – №. 10. – С. 52-57.

Nechaev, A. S., D. A. Antipin va O. V. Antipin. "Gosudarstvennye i munitsipalnye finansi." (2016).

O'zbekiston Respublikasining 25.02.2021 yildagi O'RQ-677-son "Auditorlik faoliyati to'g'risida" Qonuni, <https://lex.uz/docs/5307886>

O'zR PF (2023), O'zR Prezidentining 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-58-sonli "O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqalsh to'g'risida Farmoni

O'zR Prezidenti Farmoni (2020), O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5992-sonli "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni

O'zR VM (2020), O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 - 2024 yillarda O'zbekiston Respublikasining davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida 506-sonli qarori

Robinson, Mark. "Budget analysis and policy advocacy: The role of non-governmental public action." (2006).

Sirojiddinova (2010), Sirojiddinova Z.X. O'zbekiston Respublikasi budget tizimi.Darslik / O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi.- Toshkent: infoCOM.UZ MCHJ nashriyoti-2010.-500 b.

Temirov (2023), Temirov M. Davlat moliyaviy nazorati faoliyatiga ichki audit xizmatlarining ta'siri //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2023. – Т. 24. – №. 5. – С. 92-98.

Tursunova (2019), Tursunova M.R. Moliya va soliqlar (soliqlar va soliqqa tortish). O'quv qo'llanma. - Toshkent, 2019. – 210 b.

Hakimov (2021), Хакимов Н. Н. Молиявий назоратни такомиллаштириш механизмларидан самарали фойдаланиш омиллари //Интернаука. – 2021. – №. 17-4. – С. 76-77..

Xasanov (2023), Moliya va soliqlar: oliy ta'limning 60310100 - "Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)", 60411200-"Menejment (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)" bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik / B.A.Xasanov, A.A.Xashimov, A.B.Muxametov, A. A. Abduvoxidov, J.M.O'razmatov, G'.B.Akramov, M. A. Narbayeva, D.B.Eshpulatov // prof. B.A.Xasanov tahriri ostida. – Т.: "Iqtisodiyot dunyosi", 2023. – 774 b.

Xayriddinov (2023), Xayriddinov Sh. B., Mengliboyev S. T. Budget muassasalarida moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni o'ziga xos usullari //Research Focus. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 27-32.

Xudoyqulov (2020), Xudoyqulov S. K. Moliya va soliqlar, darslik. Т.: "Iqtisodiyot"-2020 y.

Абдувохидов А., Кадырова D., & Обилов М. (2023). ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДОХОДНОЙ БАЗЫ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ В УЗБЕКИСТАНЕ. Экономическое развитие и анализ, 1(1), 4–12. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/eitt/article/view/44627>

Абдувохидов, Акмаль, and Санобар Маткулиева. "СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ." *Экономическое развитие и анализ* 1.8 (2023): 5-19.

Волков Андрей Юрьевич, Волков Михаил Андреевич *О подходах к исторической периодизации финансового контроля // Статистика и экономика*. 2014. №6-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-podhoda-k-istoricheskoy-periodizatsii-finansovogo-kontrolya> (дата обращения: 10.05.2024).

Модернизация экономики России: теоретический, методологический, институциональный, технологический и инновационный аспекты / [Быдтаева Э.Е., Васильева А.С., Вершицкий А.В. и др.]; Под ред. Маняевой В.А., Подкопаева О.А. – Самара: ООО НИЦ «ПНК», 2023. – 218 с.